

1 pav. Sidabrinio šaukšto kotas ir jame išrėžtas herbas. G. Zabielos nuotr.

Fig. 1. The silver spoon handle with an engraved coat-of-arms

Žvalgymų metu surinkti registruoti radiniai perduoti ŠSM.

The field survey in Nasvytaliai

In the spring and autumn of 2019, a metal detector survey was conducted with the assistance of the MINK in a roughly 27 ha area in Nasvytaliai village (Šilalė District, W Lithuania), where a large horde of 17th-century gold coins and other artefacts was discovered in 1926 and is currently preserved in the NČDM. The 214 registered finds show that country houses stood there in the 19th–20th centuries, and the sparse 17th–18th-century finds (a total of 7) show that a road ran through this location and that the horde was hidden in its vicinity. A silver spoon handle with a coat-of-arms that came from the horde was found at the site of one home (Fig. 1).

Gintautas Zabiela

Radviliškio apylinkių žvalgymai

Paskutiniu metu archeologiniai tyrimų metodai vis dažniau taikomi ir tiriant konkrečius istorinius įvykius, kartais ir visai nesenus. Prieš šimtą metų, 1919 m. lapkričio 21–23 d., Radviliškyje įvykdyta sėkminga neseniai susikūrusios Lietuvos kariuomenės operacija prieš bermontininkus tapo paskata tokiems tyrimams. Remiant Radviliškio rajono savivaldybei, 2019 m. spalio–lapkričio mėnesiais Radviliškio rajono Radviliškio apylinkės seniūnijoje 4 vietose vykdyti žvalgymai. Pagrindinis tikslas buvo archeologiniais metodais pabandyti tyrinėti 1919 m. vykusių kautynių su bermontininkais atskiras vietas siekiant gauti naujų duomenų apie šias karines operacijas. Per praėjusį šimtą metų smarkiai pasikeitus situacijai, pasirinktos dvi vietos, kur tokius darbus šiandien įmanoma atlikti. Tai Radviliškio vėjo malūno vieta į P nuo miesto bei Radviliškio stačiatikių kapinių aplinka. Kitos dvi žvalgytos vietos buvo susijusios su tolesnėmis Saulės mūšio (1236 m. rugsėjo 22 d.) vietos paieškomis Radviliškio apylinkėse.

Metalo detektoriais ieškota metalinių archeologinių artefaktų (žvalgė MINK nariai) ir jie identifikuoti. Radviliškio mūšio vietose ieškota XX a. pradžios militarijų, kitur – archeologinių dirbinių, nors registruotos ir tūtelės, kulkos ar šoviniai iš praėjusių karų laikotarpio. Iš militarijų svarbiausios yra tūtelės, labiausiai identifikuojančios šaudymo vietą, ir kulkos, rodančios, į kurią vietą buvo šaudoma (jas identifikavo Titas Tamkvaitis). Mažai informacijos teikia sviedinių, minų ar bombų skeveldros bei artilerijos sviedinių sandarinimo žiedų fragmentai, rodantys daugiau pačią sprogmens

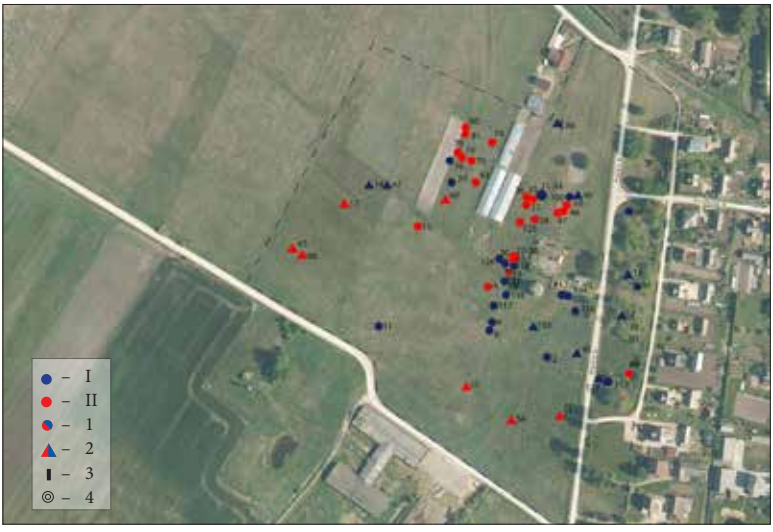

1 pav. XX a. I pusės militarijų išsidėstymas Radviliškio vėjo malūno aplinkoje: I – vokiškos kilmės; II – rusiškos kilmės; 1 – tūtelė; 2 – kulka, 3 – pistoleto šaudmenys; 4 – sviedinio skeveldra. M. Zabielaitės brėž.

Fig. 1. Disposition of the first half of the 20th-century military equipment in the vicinity of Radviliškis windmill: I – of German origin; II – of Russian origin; 1 – spent cartridge; 2 – bullet, 3 – pistol ammunition; 4 – shrapnel

detonavimo vietą, tačiau paprastai mažai ką pasakantys apie patį šaudmenį.

Radviliškio operacija yra aprašyta daugelyje istorinių darbų (Dulkė M., Bermontininkai ir Radviliškio kautynės, *Karys*, 1938 08 25 34 (1002), p. 949–952; Baniusevičius A., Lietuvos kariuomenės kautynės su bermontininkais prie Radviliškio, *Karo archyvas*, V., 1992, t. XIII, p. 128–161; Tamošiūnas A., Legendinės Radviliškio kautynės, *Karo archyvas*, V., 2019, t. XXXIV, p. 75–118), tačiau šiuose aprašymuose esama prieštaravimų ir neaiškių vietų. Tikėtasi, kad žvalgymų metu surinkta medžiaga padės jas paaiškinti.

XIX a. pabaigoje ar XX a. pradžioje statytas, 1984–1985 m. restauruotas mišrios konstrukcijos (pirmas aukštas mūrinis, kiti – mediniai) **Radviliškio** (Kutiškių Vaidulių, Verdulių) **vėjo malūnas** (UK 11100) siejamas su svarbiu kautynių su bermontininkais epizodu. Malūną Lietuvos kariuomenė puolė ryte 1919 m. lapkričio 22 d., tačiau turėjo atsitraukti. Malūną pavyko užimti tos pačios dienos popietę.

Malūno aplinka išliko mažai užstatyta (tik kitapus Parko gatvės esančio parko yra Vaidulių gyvenvietė), tad metalo detektoriais žvalgytas apie 10 ha plotas iš visų malūno pusių. 19 ieškotojų čia dirbo 3,5 valandos – iš viso apie 67 valandas. Per tą laiką tarp palyginti gausių įvairių XX a. metalinių dirbinių išskirti 128 registruoti radiniai, kurių dauguma yra karinės paskirties: 60 šovinių tūtelių, 30 kulkų, 15 skeveldrų, 7 sviedinių sandarinimo žiedų fragmentai, 2 šoviniai. Iš I Pasaulinio karo ginkluotės, kurią kovose prie Radviliškio naudojo abi pusės, aptikta 70 dirbinių: 35 vokiečių (26 tūtelės, 8 kulkos ir 1 šovinys) bei 35 rusų (22 tūtelės, 12 kulkų ir artilerijos sviedinio dalis) (1 pav.). Vokietijos ginkluotei priklauso „Mauser Gewehr 98“ ir kiti „Mauser“ rūšies ginklai, MG–08 (243

tūtelės, 5 kulkos, šovinys), pistoletų „Mauser C96“, „Luger Parabellum 08“ kulka, „Bayard 1908“, „Colt Model 1903 Pocket Hammerless“, „FN Model 1910“, „Mauser Model 1914“ 2 kulkos. Rusijos imperijos ginkluotės liekanos yra „Mosin–Nagant M91“ ir kiti „Mosin–Nagant“ rūšies ginklai, „Maxim PM M1910“ (21 tūtelė, 12 kulkų); „Vickers“, „Lewis“ kulkosvaidžio, šautuvų „Lee–Metford“ ar „Lee Enfield“ tūtelė, artilerijos sviedinio priekis (19). Mažesnę militarijų dalį (23 vienetus) sudaro II Pasaulinio karo ir vėlesnės tūtelės, kulkos ir šoviniai.

Surinktos militarijos neliudija čia 1919 m. vykus žymesnių kautynių. Nedaug ginkluotės rodytų čia buvus daugiau susišaudymą, nei atkaklią gynybą ar bandymus pulti. Surinktų duomenų visuma leidžia kelti hipotezę, kad dabartinis Radviliškio vėjo malūnas nėra tas pats, dėl kurio kovota 1919 m. Tas malūnas, pažymėtas ano meto žemėlapiuose, stovėjo į PR nuo miesto ir į PR nuo stačiatikių kapinių, į ŠV nuo Antaniškių palivarko. Dabar jo vietoje yra tarybiniais metais iškastas tvenkinys, apie 2010 m. jau užpilta PR dalimi (N55°47'49.0"; E23°34'07.0). Jo aplinka dabar yra Radviliškio mieste (Maironio g. 143) ir žvalgymams metalo detektoriais netinka. Toliau plėtojant šią hipotezę kritiškai neįvertinus rašytinių šaltinių, reikia įvertinti ir abiejų kariavusių pusių lengvąją ginkluotę bei pasistengti išskirti 1915 m. kovų liekanas Radviliškio apylinkėse, nors tokių, bent jau žymesnių, čia, atrodo, nebuvo, mat liepos 22 d. iš čia Rusijos armija tik atsitraukinėjo.

Kita žvalgymų metalo detektoriais vieta buvo **Radviliškio stačiatikių kapinės** (Maironio gatvėje, tarp Mažosios ir bevardės gatvių), įkurtos XIX a. viduryje. Jos keturkampės, pailgos PR–ŠV kryptimi, 143x55 m dydžio, jau nebeveikiančios, apjuostos mūrine tvora, išlikusia iš ŠR ir ŠV pusių. Kapinių tvora kautynių aprašymuose įvardijama kaip priedanga, už kurios nuo lietuvių puolimo gynėsi bermontininkai. Žinant, kad lietuviai puolė iš PR pusės kapinėse už tvoros įsitvirtinusius bermontininkus, aktualiausi buvo jų ŠR ir PR pusių žvalgymai. Čia kapinių tvoros (PR pusėje – spėjamos, nes dabar jos čia nebėra) išorėje yra apie 200 m bendro ilgio, iki 7 m pločio dirvonuojanti juosta, kurią 19 ieškotojų žvalgė iš viso apie 10 val. Rasti vos 8 registruoti radiniai – su Radviliškio kautynėmis nesiejami. Sunkiai tikėtina, kad nebūtų likę jokių susišaudymo liekanų, jeigu toks čia būtų vykęs.

Saulės mūšio galimų vietų paieškos pratęstos po 2016 m. žvalgymų Ilguočiuose (*ATL 2016 metais*, 2017, p. 470–472) ir 2018 m. Kudinų piliakalnio (Radviliškio r.) tyrimų (*ATL 2018 metais*, 2019, p. 101–103), istorikui T. Baranauskui suformavus hipotezę apie dar dvi galimas jo vietas Jaugėlų ir Skirjočių kaimų apylinkėse (labiau į P nuo Radviliškio). Čia yra mūšio aprašymą daugmaž atitinkantis kelių ir vandens telkinių tinklas – dar XX a. pradžioje buvusius Beržės (Taušės) ir Švemalio upelius kirto keliai (dabar teritorijos melioruotos).

Jaugėlų kaimo apylinkėse dirbta 3 tarpusavyje nesisiejančiuose dirbamos žemės plotuose: apie 10 ha sklype į R nuo kelio Daugėlaičiai–Radviliškis (apie 600 m į ŠR nuo kaimo), apie 7 ha sklype abipus kanalizuotos Taušės į ŠR nuo kaimo bei 12 ha sklype į ŠV nuo kaimo. Bendras žvalgymų laikas sudarė 111 darbo valandų. Tarp aptiktų registruotų 240 dirbinių nebuvo nė vieno, kurį galėtume sieti su Saulės mūšio palikimu. Registruotos 67 tūtelės, 65 monetos, 22 sagos, 6 medalikėliai, 5 kryželiai (2 pav.) ir kiti radiniai, susiję su kaimaviete ar smuklės vieta. Seniausios monetos datuojamos XVII a. (Rygos Zigmanto III Vazos 1604 m. šilingas, Elbingo Kristinos 163? m. 1,5 grašio, Rygos Karolio X Gustavo 16?? m. šilingas, Lenkijos Jono Kazimiero 1663 m. 6 grašiai (mone-

0 2 cm

2 pav. Sidabrinis kryželis iš Jaugėlų. G. Zabielos nuotr.

Fig. 2. A silver cross from Jaugėlai

0 2 cm

3 pav. Kuršo Ernsto 1764 m. 3 grašiai iš Skirjočių. G. Zabielos nuotr.

Fig. 3. A Duchy of Courland and Semigallia Ernst Johann Biron, 1764 3-groat coin from Skirjočiai

tas nustatė E. Remecas)). 12 rastų Jono Kazimiero šilingų nudėvėti, išmesti greičiausiai jau XVIII a. Iš kitų XVIII a. monetų paminėtini Silezijos Frydricho II 1781 m. 3 kreiceriai ir Lenkijos Augusto III 1755 m. šilingas. Stebina tai, kad surinkta nemažai XX a. militarijų, nors kautynių kaime nebuvo. Rasta 30 vokiečių ginkluotės militarijų: 22 tūtelės, 6 kulkos, 2 „Mauser" šoviniai (iš jų pažymėtinas Linkaičių dirbtuvėse pagamintas šovinys). Rusiškų ginklų 43 militarijos: 28 tūtelės, 8 kulkos, 7 šoviniai, daugiausia „Mosin–Nagant" ginklų. Aptikta ir kitokių, retesnių ginklų, pavienių šovinių liekanų. Šovinių gausa ir įvairovė Jaugėlų kaimavietėje rodo, kad jie čia atnešti iš apylinkių įvairiu laikotarpiu, iš dalies jų išimtas parakas (perpjauti), jie deginti ugnyje (sprogę).

Skirjočių kaime žvalgyta apie 15 ha teritorija kaimo PR dalyje, greta Jaugėlų kaimo. Ją 16 žmonių žvalgė 2 valandas – iš viso dirbta 32 valandas, rasti 34 registruoti radiniai. Tai 12 militarijų, 4 plombos, 4 sagtys, 3 monetos (tarp jų Kuršo Ernsto 1764 m. 3 grašiai (3 pav.) ir ATR Zigmanto III Vazos 3 grašių klastotė (?)), 2 kryželiai, 2 apkalai, ženkliukas, švininis verpstukas, saga, medalikėlis ir kita.

2019 m. Radviliškio apylinkėse 4 vietose ieškant XIII ir XX a. mūšių vietų, 5 atskirais sklypais metalo detektoriais žvalgytas bendras 54 ha plotas, dirbta 220 valandų, surinkta 410 registruotų metalinių dirbinių – daugiausia iš XIX–XX a. Žvalgymai parodė, kad reikia kritiškiau žiūrėti į istoriografinį įdirbį apie atskirus Radviliškio operacijos prieš bermontininkus epizodus.

The field survey in the vicinity of Radviliškis

In the autumn of 2019, metal detector surveys were conducted with the assistance of MINK club members at 4 known or suspected battle sites, a total of 54 ha, in Radviliškis District (N Lithuania) in a search for the remains of weaponry and gear. Two November 1919 battle sites where Lithuanian Army operations were conducted against the Bermontians (West Russian Volunteer Army): beside a windmill to the S of the city (Fig. 1) and beside an Orthodox cemetery, were checked. Very little military equipment (60 spent cartridges, 30 bullets, 15 pieces of shrapnel, 7 fragments of artillery shell sealing rings, and 2 live cartridges) was found near the windmill and so it is likely that the battle mentioned in historiography did not occur near it.

According to the hypothesis raised by Historian Baranauskas the supposed site of the 22 September 1236 Battle of Saulė should be sought

in the vicinity of Jaugėlai and Skirjočiai villages. No artefacts connected with this battle were found, just a considerable quantity of 17th–20th-century artefacts connected with the old village site: coins (Fig. 3), buttons, medals, and crosses (Fig. 2) were discovered in Jaugėlai, along with 20th-century spent cartridges, bullets, and live cartridges. The metal detector survey confirmed the reliability of this method in identifying battle sites.